

УДК 159.922.63-057.75

Л. І. Магдисюк

КОГНІТИВНІ ПРОЯВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСІБ ПІЗНЬОЇ ЗРІЛОСТІ ДО ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

У статті викладено результати теоретичного й емпіричного вивчення когнітивного компонента психологічної готовності, проаналізовано основні підходи до дослідження психологічної готовності. Подано результати емпіричного дослідження психологічної готовності особистості до виходу на пенсію. Обґрунтовано, що когнітивний компонент впливає на психологічну готовність особистості до виходу на пенсію.

Ключові слова: психологічна готовність, когнітивний компонент, вихід на пенсію, інтелект, продуктивність.

В статье изложены результаты теоретического и эмпирического изучения когнитивного компонента психологической готовности, проанализированы основные подходы к исследованию психологической готовности. Поданы результаты эмпирического исследования психологической готовности личности к выходу на пенсию. Обосновано, что когнитивный компонент влияет на психологическую готовность личности к выходу на пенсию.

Ключевые слова: психологическая готовность, когнитивный компонент, выход на пенсию, интеллект, производительность.

In the article the results of theoretical and empirical study of the cognitive component of psychological readiness are given, the main approaches to the study of psychological preparedness are analyzed. The results of empirical research of psychological readiness of the individual to retirement are mentioned. It is proved that the cognitive component affects the psychological readiness of the individual for retirement.

Key words: psychological readiness, cognitive component, retirement, intelligence, performance.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному суспільстві продовжує розвиватись все більший інтерес до активної творчої особистості, яка сприймає та отримує новий досвід в розумінні й освоєнні навколишнього світу, вирішенні життєвих проблем. Вказане є актуальним і в підготовці суб'єктів профе-

сійної діяльності періоду пізньої зрілості до виходу на пенсію. Життя людини від самого початку і до кінця є адаптацією до навколишнього середовища. Психологічна адаптація здійснюється шляхом пристосування особистості до наявних у суспільстві вимог у процесі узгодження індивідуальних цінностей і переконань та суспільних норм. Відповідно виняткового значення набуває дослідження процесу підготовки особистості до виходу на пенсію на основі когнітивного компонента, що забезпечить отримання знань і досвіду для майбутніх пенсіонерів.

Метою нашої статті є психологічний аналіз когнітивного компонента психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію, який відіграє важливу роль на етапі завершення професійної діяльності майбутніх пенсіонерів, та визначити роль компонента у структурі психологічної готовності.

Аналіз останніх досліджень. Потрібно зазначити, що у психологічних дослідженнях використовуються два підходи до трактування феномену психологічної готовності людини: функціональний та особистісний. Перший підхід (функціональний) трактує розуміння готовності до дії як стан мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне її виконання. У цьому напрямі проводилися дослідження Н. Левітова, І. Ісаєвої, Е. Ільїної, Л. Нерсисяна, М. Котика) [2].

Другий підхід (особистісний) розглядає «психологічну готовність» як компонент розвитку особистості в цілому. Б. Ананьев, С. Рубінштейн визначають її сутність як наявність здібностей; К. Платонов – як якість особистості; М. Дяченко, С. Максименко, Л. Кандибович – як особливий психічний стан особистості (переконання, погляди, відношення, мотиви) [3].

Незважаючи на різні підходи в дослідженні проблеми готовності, вчені переконані в тому, що готовність – це складне цілісне утворення психіки людини. Готовність об'єднує в собі низку психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. Вона має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки.

Психологічна готовність виконує дві основні функції: здійснює актуальну адаптацію особистості в реальних умовах, а також випереджену адаптацію – формування взаємодії в майбутньому з новими обставинами.

Зміст психологічної готовності характеризується зв'язком інтелектуального та емоційного у сфері особистості. Психологічну готовність можна розглядати як тимчасову (ситуативну), так і тривалу (стійку) готовність.

Аналіз результатів досліджень психологічної готовності дає змогу дійти висновку щодо побудови концептуальної моделі цього феномена на основі особистісно-діяльнісного підходу. Кожен компонент реалізує відповідну функцію психологічної готовності до виходу на пенсію. Якості і властивості, які відносяться до певного класу психічних явищ, можуть входити до різних компонентів готовності: когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного та конативного (рис. 1) [5, с. 118].

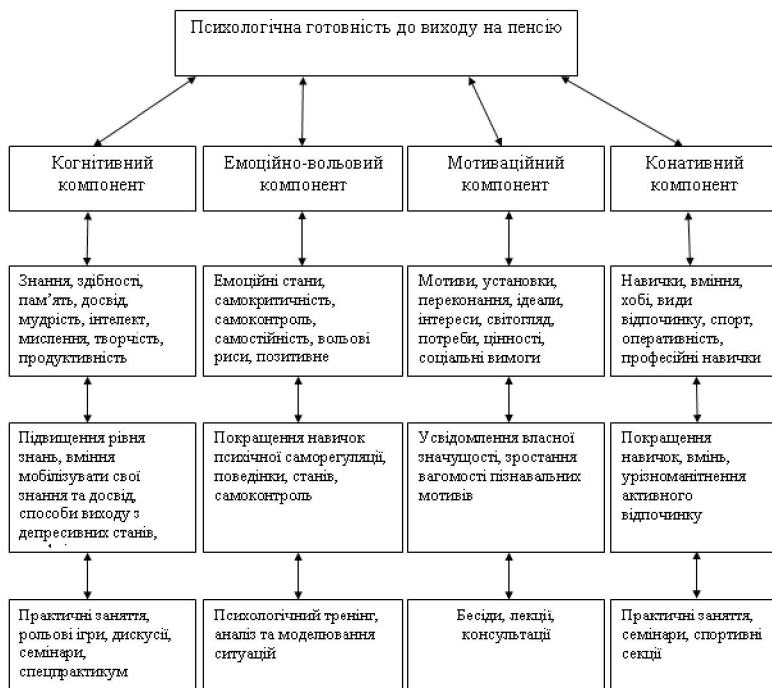

Рис. 1. Концептуальна модель психологічної готовності осіб до виходу на пенсію в період пізньої зрілості

Проблему урахування когнітивного компонента у структурі психологічної готовності фахівця до діяльності у своїх дослідженнях розкривають: Л. Буєва, А. Деркач, М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Киричук, О. Коберник, Я. Коломінський, М. Левітов, С. Манунова, М. Обозов, Л. Орбан, В. Панок, Н. Пов'якель, А. Реан, В. Рибалка, Н. Чепелева [3].

Засновник когнітивного підходу Ж. Піаже вважав, що основою онтогенезу психіки особистості є розвиток її інтелекту. У процесі розвитку відбувається адаптація людини до навколишнього середовища. Інтелект тому і є дуже важливим у розвитку психіки, бо саме розуміння забезпечує адаптацію до навколишнього світу.

Когнітивний компонент психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію поряд із конативним реалізовує виконавську функцію готовності, а когнітивні процеси включені у розв'язання будь-яких задач. Виконавська функція психологічної готовності передбачає розв'язання поставлених задач, з одного боку, а з іншого – відповідним рівнем розвинутих індивідуальних, особистісних якостей та властивостей особистості. При цьому особистість керується знаннями, вміннями, навичками, здібностями, досвідом, мудрістю.

Проаналізуємо детальніше когнітивний компонент психологічної готовності.

Когнітивний компонент психологічної готовності особистості пізньої зрілості полягає у необхідності людини отримувати необхідні знання, наявність необхідних уявлень, вмінні використовувати свої знання та досвід, уміння швидко й адекватно орієнтуватися в життєвих ситуаціях, які вимагають практичного застосування знань у розв'язанні поточних питань, визначати способи виходу з депресивних станів, конфліктних і кризових ситуацій, оволодіння способами та прийомами, комплексом знань щодо розв'язання різних задач (рис. 1).

Як видно із рисунка 1, когнітивний компонент містить такі складові: вміння мобілізувати свої знання та досвід; підвищення рівня знань; вміння спілкуватися; вміння визначити способи виходу з депресивних станів, конфліктних та кризових ситуацій.

Серед сукупності знань, якими повинна володіти особистість пізньої зрілості, потрібно зазначити: знання законів про пенсійну

реформу, знання про фізіологічні та психологічні зміни цього вікового періоду, знання методів та способів формування психологічної готовності до виходу на пенсію та ін. [2].

Рівень сформованості цих характеристик може визначити, на наш погляд, рівень сформованості когнітивної готовності.

Виклад основного матеріалу обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася впродовж 2012–2014 р. на базі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Волинської області, Луцького педагогічного коледжу імені Ярослава Галана, Палацу учнівської молоді міста Луцька, відділу освіти і науки Камінь-Каширської райдержадміністрації Волинської області, Ратнівського відділу освіти Волинської області, управління Пенсійного фонду у Камінь-Каширському районі, Камінь-Каширської райдержадміністрації Волинської області, Департаменті соціальної політики Луцької міської ради, Камінь-Каширської ЦРЛ (приймальне відділення), школи та гімназії м. Луцька (№ 1, № 4, № 18, № 22, № 21, № 23, № 25), НВК «Загальноосвітня школа I–III ступенів гімназія» № 2 м. Камінь-Каширського, ЗОШ I–III ступенів с.Ворокомле Камінь-Каширського району Волинської області, ДНЗ № 9 м. Луцька, ДНЗ «Сонечко» с. Ворокомле Камінь-Каширського району Волинської області.

Всього в дослідженні взяла участь 201 людина соціономічних професій із різних регіонів Волинської області, з них – 84 педагоги (42%), викладачів ВНЗ – 22 (11%), викладачів коледжу – 18 (9%), вихователів – 8 (4%), медиків – 18 (9%), державних службовців – 28 (14%), приватних підприємців – 23 (11%) (рис. 2).

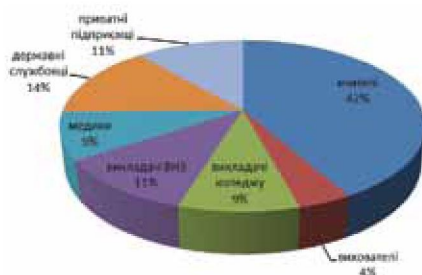

Рис. 2. Розподіл досліджуваних за професіями (n=201)

Серед досліджуваних 172 жінки віком від 50 до 55 років (86%), 29 чоловіків віком 55 до 60 років (14 %) (рис. 3).

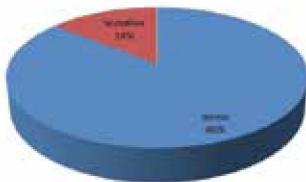

Рис. 3. Розподіл досліджуваних за статтю (n=201)

Використано такі методики для вивчення когнітивного компонента:

- анкету «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію», що дає можливість проаналізувати та визначити рівень розвитку психологічної готовності та її компонентів окремо;

- методику багатofакторного дослідження особистості Кеттелла (№ 105), яка дає можливість проаналізувати особистісні якості досліджуваних;

- методику діагностики темпераменту Я. Стреляу;

- методику «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії», що дає можливість вивчити рівень онтогенетичної рефлексії шляхом аналізу минулих помилок та неуспішного життєвого досвіду.

На першому етапі експериментального дослідження діагностованим запропоновано анкету «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію». Питання для анкетування були складені відповідно до чотирьох компонентів психологічної готовності, їх сума визначала загальний рівень психологічної готовності до виходу на пенсію. Також досліджуваним пропонувалося вказати такі дані: вік, сімейний стан, освіту, місце проживання, посаду. Отримані результати дали можливість визначити загальний рівень психологічної готовності, рівень кожного компонента окремо.

Наступний етап нашого дослідження – використання методу лінійної кореляції (критерій Пірсона) для статистичної обробки результатів та встановлення кореляційних зв'язків [6, с. 225].

З метою виявлення зв'язку між показниками досліджуваних, які отримані за методиками, ми здійснили кореляційний аналіз отриманих результатів.

Значний вплив на рівень психологічної готовності до виходу на пенсію мають, також, особливості темпераменту. Зокрема, ми з'ясували, що існує тісний кореляційний зв'язок між показниками психологічної готовності до виходу на пенсію та силою процесів гальмування ($r=0,398$, $p<0,01$), силою процесів збудження ($r=0,302$, $p<0,01$) та рухливістю нервових процесів ($r=0,374$, $p<0,01$). Ці основні характеристики типу нервової системи відіграють важливу роль в адаптації індивіда до навколишнього середовища. Високі показники сили процесів збудження забезпечують швидку включеність в роботу, високу витривалість та працездатність. Сильні нервові процеси з боку гальмування впливають на рівень самоконтролю, зібраність, пильність, холонокровність у поведінкових реакціях. Легкість перемикавання нервових процесів від збудження до гальмування і навпаки забезпечує швидкий перехід від одних видів діяльності до інших, рішучість та сміливість у різних діях та вчинках.

Виявлено тісний кореляційний зв'язок між показниками психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію та соціально-психологічної адаптації. Зокрема, виявлено статистично значущий кореляційний зв'язок між готовністю до виходу на пенсію та адаптивністю ($r=0,355$, $p<0,01$), прийняттям себе ($r=0,336$, $p<0,01$), прийняттям інших ($r=0,331$, $p<0,01$), внутрішнім контролем ($r=0,262$, $p<0,01$). Оскільки адаптаційні можливості людини є стійкими резистентними характеристиками індивідуально-типологічного та особистісного рівня людської індивідуальності, то вони забезпечують спроможність успішно адаптуватися до різноманітних вимог життєдіяльності, навколишнього середовища, зокрема ситуації виходу на пенсію.

Також було виявлено взаємозв'язки між інтегральними показниками психологічної адаптації та психологічною готовністю осіб пізньої зрілості ($r=0,281$, $p<0,01$); готовністю та емоційною комфортністю ($r=0,266$, $p<0,01$); готовністю та самоприйняттям ($r=0,236$, $p<0,01$); готовністю та прийняттям інших ($r=0,311$, $p<0,01$); готовністю та інтернальністю ($r=0,199$, $p<0,01$).

Результати кореляційного аналізу показників особистісних властивостей за методикою багатofакторного дослідження осо-

бистості Р. Кеттела (№105) та психологічної готовності показали помірний зв'язок між показниками: комунікабельності ($r=0,303$, $p<0,01$); високої нормативності поведінки ($r=0,257$, $p<0,01$); консерватизму ($r=0,225$, $p<0,01$); рівня самоконтролю ($r=0,205$, $p<0,01$). Такі показники доводять, що комунікабельна, емоційно стійка людина з високими нормами поведінки та дотриманням суспільних норм здатна легко завершити професійну діяльність та знайти цікаві заняття на пенсії. Отже, чим більше у досліджуваних проявляється вміння керувати власними емоціями, розпізнавати емоційні стани інших людей, тим яскравіше виражатиметься спрямованість на готовність до виходу на пенсію.

Виявлено зворотній кореляційний зв'язок між онтогенетичною рефлексією та психологічною готовністю осіб пізньої зрілості ($r=-0,371$, $p<0,001$). Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії спрямована на вивчення рівня онтогенетичної рефлексії, аналізу минулих помилок, успішного та неуспішного досвіду життєдіяльності, які, своєю чергою, впливають на безболісне завершення професійної діяльності.

Простежується зворотній зв'язок між показниками психологічної готовності та неприйнятті інших ($r=-0,211$, $p<0,01$), емоційним дискомфортом ($r=-0,204$, $p<0,01$). Саме тому емоційний дискомфорт та неприйняття інших впливають на адаптацію людини до нових обставин, до нових умов проживання (інколи гірших, ніж були раніше), а також виникнення проблем при спілкуванні з навколишніми, знайомстві з незнайомими людьми.

Встановлено зв'язок між показниками психологічної готовності та конформізму ($r=-0,286$, $p<0,01$). Чітка життєва позиція, власне бачення життєвих проблем осіб пізньої зрілості інколи викликають конфліктні ситуації з навколишніми, членами родини та молоддю, а також із членами трудового колективу.

Таким чином, використання кореляційного аналізу дало змогу виявити набір змінних, що впливають на рівень психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію, особливо на когнітивний компонент психологічної готовності. Психологічна готовність до пенсії характеризується високим рівнем сили процесів гальмування, рухливості нервових процесів, адаптивності, комунікабельності, консерватизму та тривожності.

Отже, отримані результати емпіричного дослідження експерименту підтверджують актуальність розвитку психологічної готовності до виходу на пенсію в осіб пізньої зрілості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виокремлено три основні теоретичні підходи до трактування і дослідження психологічної готовності: функціональний, особистісний, особистісно-діяльнісний. Функціональний підхід трактує розуміння готовності до дії як стан мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне її виконання. Другий підхід розглядає готовність як складне утворення, яке включає в себе когнітивний, емоційно-вольовий та мотиваційний компоненти, як сукупність знань, якостей особистості. Особистісно-діяльнісний підхід дослідження психологічної готовності дає змогу виявити її як цілісний прояв усіх сторін особистості, що виконує певні функції та дії. Використання кореляційного аналізу дало змогу виявити набір змінних, які впливають на рівень психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію, особливо на когнітивний компонент психологічної готовності.

Література:

1. Белоусов В. В. Темперамент и деятельность : учеб. пособие / В. В. Белоусов. – Пятигорск, 1990. – 256 с.
2. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навчальний посібник / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко ; за ред. В. Ф. Моргуна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 264 с.
3. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск : Из-во БГУ, 1985. – 206 с.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Из-во БГУ, 1976. – 175 с.
5. Магдисяк Л. І. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічної готовності до виходу на пенсію / Л. І. Магдисяк // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Вип. 47. – Х. : ХНПУ, 2014. – С. 112–121.
6. Руденко В. М., Руденко Н. М. Математичні методи в психології : підручник / В. М. Руденко, Н. М. Руденко. – К. : Академ-видав, 2009. – 384 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.